

МЕТОД КОМПОНЕНТНОГО АНАЛІЗУ В ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Статтю присвячено дослідженню різних інтерпретацій методу компонентного аналізу та особливостям його практичного застосування в зіставних дослідженнях.

Ключові слова: семантика, лексико-семантична система, компонентний аналіз.

Для дослідження і порівняння мовних одиниць у зіставному мовознавстві використовують дуже багато лінгвістичних методів. Одним з найпродуктивніших методів для зіставлення лексико-семантичних та граматичних систем учені вважають метод компонентного аналізу.

Основною метою компонентного аналізу є розділення значення мовної одиниці на диференційні семантичні ознаки. Як зазначали П. Солодуб і Ф. Альбрехт, лексичне значення складається з мінімальних і неподільних (принаймні на певних етапах досліджень) семантичних одиниць. Уже в 50-х роках ХХ ст. з'являються перші спроби зробити семантичний аналіз слова. Цей метод пов'язаний з ідеями Р. Якобсона і Є. Сльмслева, які вважали, що потрібно перенести фонологічні принципи Н. Трубецького в лексику та семантику [2, с. 233–234]. Уперше поняття «компонентний аналіз» ввів У. Гудинаф, описуючи методику, яка розвивалась у межах лінгвістики, але може застосовуватись і для досліджень культури. Він належав до американської школи етнолінгвістики і вважав, що, вдаючись до такого аналізу, дослідник має змогу досліджувати когнітивні процеси носіїв певної культури. У межах цієї школи було розроблено основні поняття і принципи цього методу при дослідженні лексичних одиниць у різних мовах (50-ті роки ХХ ст.). Але більшість досліджень з етносемантики мали справу з окремими культурними змістами, документуючи культурне знання в окремих групах та суспільствах. Звертали вони свою увагу в основному на термінологію родинної спорідненості, класифікацію рослин і тварин, на діагностику категорій хвороб, назви на позначення кольорів та ін. Такі дослідження показали складність соціальних модусів мислення та спричинили виникнення нових гіпотез про процеси, з яких виникають концепції понять, потім стають загальними і модифікуються [1, с. 54].

Спочатку методика компонентного аналізу передбачала лише порівняння слів по парах та

зіставлення їх за певною ознакою. Прикладом такого розуміння є теза У. Еко: «Структурна семантика, розробляючи поняття семи, прагне виділити одиниці значення, організовуючи їх у систему опозицій, яка і стала б їх підставою» [10, с. 403]. Але оскільки строго упорядкованих систем у лексиці мало, то було створено більш досконалу методику – аналіз з опорою на словникові дефініції. Так, І. Арнольд зводить компонентний аналіз з опорою на словникові дефініції до передачі значення одного слова за допомогою інших, причому визначальне має більше елементів, ніж обумовлене, і завжди класифікує, дозволяючи виділити ієрархію сем у складі значення, утворюючи ієрархічно побудовану єдність [2, с. 52–53].

К. Землякова стверджує, що «компонентний аналіз значень є аналіз ієрархічно впорядкованої структури значення» [4, с. 86]. М. Кочерган під компонентним аналізом розуміє «систему прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами, семантичними множниками і рідко маркерами» [4, с. 325], фігурами утримання, семантичними компонентами, базовими реляційними поняттями, диференціальними ознаками, елементарними смислами, семемами, семантичними параметрами, т. зв. «мінімальними складовими частинами інформації, яку несе одиниця мови».

Відомо, що одним із засобів виявлення сем є аналіз словникових дефініцій. Погляд на словникове тлумачення як на перелік семантичних компонентів лексичного значення, а отже, як на завуальований у ньому потенціал компонентного аналізу існує в семасіології вже з 60-х років, що знайшло теоретичне обґрунтування в працях І. Арнольд, Ю. Апресяна, Ю. Караулова, О. Рудякова, О. Селіверстової, А. Уфімцевої, С. Шафікова, Н. Шведової та ін.

Перші спроби компонентного аналізу було зроблено на предметно-логічній основі, що не зовсім відповідало завданням лінгвістики, тому

вчені розробили спосіб, який спирався на синтагматичні та парадигматичні зв'язки в мові [2, с. 49]. У сучасному мовознавстві погляд на мову як систему, всі елементи якої є взаємозумовленими і взаємопов'язаними, є загальноприйнятим. «Системність лексичного складу, – зауважує Л. Лисиченко, – виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т. п. зв'язків» [7, с. 4]. Системність мови виявляється в різних вимірах: у наявності лексико-семантичних груп, у визначенні системних, зокрема синонімічних, відношень усередині цих груп. У зв'язку з цим аспектом вивчення лексичної системи повинні бути не лише окремі парадигми, а й парадигматичні відношення. Однак трапляються випадки, коли парадигматичний спосіб є недостатнім, тому для отримання точних результатів слід залучати й синтагматичний аспект – дистрибутивний аналіз (сполучуваність слів, колокацію) [4, с. 97–98].

Теоретичні положення цього методу задекларовані в працях М. Кочергана [3; 4], А. Кузнецова [5]. Його суть полягає в розщепленні значення слова на елементарні смислові компоненти, які називають семами. При цьому необхідною умовою є дослідження закритих лексичних підсистем, що виділяються на основі певного семантичного критерію. Як зазначає А. Кузнецов, саме дотримання цієї умови «дає можливість... виявити характерні особливості і відмінності в семантиці різних мов» [5, с. 61].

М. Кочерган також зауважив, що семи (компоненти), як і фонологічні диференційні ознаки, є універсальними, незалежними від конкретної семантичної структури якоїсь мови, тому можуть слугувати основою порівняння (задають єдиний фон, на якому виділяються особливості кожної із зіставлюваних мов) [4, с. 97].

А от А. Вежицька та її послідовники у своїх працях узагалі стверджують, що значення всіх слів у всіх мовах можуть бути описані за допомогою такого ж обмеженого набору з декількох десятків елементів, які далі неподільні, як атоми у фізиці, – семантичні примітиви, що відповідають значенням слів, імовірно таких, що є в будь-якій мові і є складниками її понятійної основи. До семантичних примітивів А. Вежицька відносить «я», «ти», «хтось», «щось», «люди», «говорити», «знати», «відчувати», «хотіти», «цей», «той самий», «інший», «один», «два», «багато», «все», «робити», «ні», «якщо», «могти», «подібно», «тому що», «дуже», «коли», «де», «після», «до», «під», «над», «гарний», «поганий», «великий», «маленький». Цей напрям розвиває ідеї філософів

епохи Просвітництва (Декарта, Ньютона, Лейбніца), котрі намагались розробити особливу мову думки, за допомогою якої можна було б розтлумачити значення всіх слів звичайної мови [9].

Дослідниця А. Лучик, навпаки, у своїх працях звертала увагу на відмінності семного складу полів і частотність використання певних, що давало змогу робити узагальнення про мовні картини світу носіїв окремих мов. Вона вважає, що дослідження семантичних властивостей мов за допомогою компонентного аналізу дає змогу встановити і виокремити певні спільні ядерні центри для природних мов, навколо яких стане можливим розташування мікроцентрів, притаманних лише окремим мовним системам. Власне за допомогою цього методу створюються визначальні для носіїв мови семантичні поля. Отже, будуючи такі поля, ми створюємо образ світу носіїв конкретної мови, який накладається на модель світу іншого етносу, і так щоразу, переходячи від однієї мови до іншої. Побудована в такий спосіб мовна модель світу надасть найоб'єктивніші уявлення про ту картину світу, що утворило людство [8].

М. Кочерган також стверджував, що важливим для компонентного аналізу є встановлення структурної організації сем, «тобто місця і ваги кожної семи в компонентній (семній) структурі значення, оскільки простий перелік сем не дає вичерпного уявлення про смисловий зміст значення слова, який залежить також від структурної організації сем, їх способу групування, тобто від місця кожної семи в структурі значення...» [4, с. 99].

Методику компонентного аналізу в зіставних дослідженнях описав Дж. Ді П'єтро: «Слова – поверхнева реалізація семантичних ознак. У процесі роботи з певним інвентарем семантичних ознак формулюється ряд селекційних правил, який створює повну і універсальну матрицю ознак. На основі цієї матриці за допомогою вторинного набору селекційних правил формується особлива матриця для кожної конкретної мови. Наприклад: для італ. слова *dito* і англ. *finger* “палець на руці” і *toe* “палець на нозі” ознаки вилучаються з однієї універсальної матриці. Якщо їх умовно позначити “палець”, “на руці”, “на нозі” і т. д., то можна вважати ці ознаки такими, що виводяться з єдиного універсального інвентарю і поєднуються одна з одною за універсальними селекційними правилами. Відтак, використовуючи вторинний набір селекційних правил, кожній ознаці приписуємо плюсовий або мінусовий коефіцієнти з урахуванням особливостей семантики слова в кожній конкретній мові» [4, с. 97].

Але варто зауважити, що визначення семантичних компонентів певних елементів не має проводитись паралельно у двох мовах. Набагато продуктивнішим буде визначення цих компонентів у кожній мові окремо і в межах певного лексико-семантичного об'єднання, а вже потім переходити до безпосереднього їх зіставлення.

М. Кочерган також зазначає, що компонентний аналіз застосовують і до морфологічного та синтаксичного рівнів. Для прикладу він наводить працю К. Джеймса, який, зіставляючи російську фразу «*Я пришла*» з англійським еквівалентом «*I have arrived*», показав, що обидві фрази разом відображають сім сем (особу, стать, характер руху, напрямок руху, минулий час, завершеність дії, зв'язок дії з моментом мовлення), але тільки три з них (особа, напрямок, минулий час) представлені в обох фразах і виступають як лексико-граматичні обов'язкові категорії [4, с. 99].

Отже, узагальнюючи все сказане вище, можна дати таке визначення компонентного аналізу: компонентний аналіз – це методика дослідження плану змісту значеннєвих одиниць мови з метою розщеплення значення на мінімальні семантичні складники. Ця методика є корисною не тільки для дослідження однієї мови, а й для зіставлення одиниць мовних рівнів різних мов. Цей метод слугує для виокремлення тих особливих відтінків значень в одиницях інших мов та найчастотніших сем, які формують мовну картину носія певної мови. Також цей метод буде корисний для дослідження і тлумачення значень лексем, які реалізовані в певних текстах. Результати компонентного аналізу широко використовуються і в царині перекладу та різних методиках викладання іноземних мов, адже такий глибинний аналіз мовних одиниць дає змогу осягнути саму суть явища і зрозуміти логіку носіїв мови, яку вивчають.

Список літератури

1. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян. – М. : Просвещение, 1966. – 186 с.
2. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособие / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991. – 140 с.
3. Кочерган М. П. Компонентний аналіз / М. П. Кочерган // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 245–246.
4. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 423 с.
5. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов. – М. : Наука, 1986. – 126 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. М. Ярцевой. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
7. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Харків : ХДПУ, 1997. – 129 с.
8. Лучик А. Компонентний аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць / А. Лучик // Сучасні дослідження іноземної філології : зб. наук. пр. – Вип. 7. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т. – С. 258–262.
9. Рудь Н. Компонентний аналіз у лінгвістичних дослідженнях [Електронний ресурс] / Н. Рудь. – Режим доступу: http://enpui.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2302/1/14_Rud.pdf. – Назва з екрана.
10. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : Петрополис, 1998. – 432 с.

N. Rudyka

COMPONENT ANALYSIS METHOD IN CONTRASTIVE RESEARCHES

Modern linguistics use many methods to study and compare different language units. One of the most productive methods for comparing lexical, semantical and grammatical systems of different languages is the method of component analysis.

This method is concentrated on solving meaning problems, since the meaning is related to many different functions of language. The meanings of words in a language are interrelated and partly defined by their relations to other words in the language. Analyzed in the same semantic domain, words can be classified according to shared and differentiating features. Breaking down the sense of a word into its minimal distinctive features, componential analysis of meaning can be a useful approach in the study of meaning, particularly in determining the meaning of a lexeme. Although componential analysis experiences some difficulties and limitations in its application, it is still used in modern linguistics. It is also used in other social studies, because it reveals the culturally important features by which speakers of the language distinguish different words in the domain. This is a highly valuable approach to learning another language and understanding a specific semantic domain of Ethnography.

However, researchers propose different definitions and basic procedures of this method, so it is problematic to understand how to apply this method to the language material.

In this article we will try to outline the process of establishing this method, its main definitions and techniques.

Keywords: semantics, lexical and semantic system, component analysis.

Матеріал надійшов 02.11.2015